

Het landschap

van Van Eyck tot Rubens

De vroegste landschappen van 'i Fiamminghi' kregen meteen lof toegezwaard, tot in Italië toe. Onder de titel 'The Sky is the Limit' biedt het Museum Rockoxhuis een panorama van Vlaamse landschapschilders - van Van Eyck en Patinir tot Bruegel de Oude en Rubens – in samenwerking met het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten van Antwerpen KMSKA en de Gemäldegalerie Alte Meister van Dresden.

onder
David Teniers II, 'De bleekweide', olieverf op doek, midden 1640. © Staatliche Kunstsammlungen Dresden.

TEKST: **ERIC RINCKHOUT**

Het landschap blijft na al die eeuwen fascineren. Dat blijkt uit de verleidelijke video van twaalf minuten, 'Travel', die hedendaags kunstenaar David Claerbout in 2013 maakte: een mysterieuze, adembenemende wandeling door bos en veld, die in de landschapstentoonstelling 'The Sky is the Limit' in het Rockoxhuis te zien zal zijn.

Maar laten we beginnen bij de bron. Het landschap is niet van de ene dag op de andere ontstaan. Het is langzaam gegroeid vanuit de achtergrond van het schilderij en stilaan verzelfstandigd tot een genre op zich.

"Albrecht Dürer is de eerste die het woord 'landschapschilder' gebruikt", vertelt Manfred Sellink, KMSKA-directeur en een van de drie curatoren van de tentoonstelling. "Voorjaar 1521 schrijft

boven
Hans Bol, 'Antwerpen in profiel', 1584, tempera op perkament. © KBC Rockoxhuis Antwerpen.

links
Jan van Eyck, 'Heilige Barbara van Nicodemië', 15e eeuw, olieverf op paneel, 18 x 31 cm, KMSKA, Foto Lukasart in Flanders vzw, Hugo Maertens.

Dürer in zijn notitieboek over 'Maister Joachim' als 'der gut landschaft mahler'. Dürer verblijft in die periode ruim een jaar in de Lage Landen: vanuit Antwerpen onderneemt hij verschillende excursies. De schilder naar wie hij verwijst, is Joachim Patinir. De uitspraak wijst erop dat omstreeks 1520 het landschap al een specialisme is. Het is in Antwerpen dat de uitbeelding van het landschap tot volle wasdom komt."

"Maar de echte wortels van het landschap liggen vroeger: bij Jan Van Eyck en zelfs daarvoor nog, in de miniatuurschilderkunst", zeggen Hildegard Van de Velde, conservator van Museum Rockoxhuis, en Nico Van Hout, KMSKA-conservator, beiden medecurator van de tentoonstelling.

Nico Van Hout: "Het landschap sluipt stilletjes in de schilderkunst naar binnen. In het Trecento werkte men nog met een gouden achtergrond..."

Hildegard Van de Velde: "... denk aan Simone Martini..."

Van Hout: "...maar zodra de schilder wil dat de toeschouwer zich inleeft in een madonna of een heiligenleven, dan helpt een echte achtergrond daarbij. Zo sijpelt het landschap binnen in religieuze voorstellingen en wordt het stilaan dominant. Bij Patinir zie je voor het eerst dat de religieuze figuurtjes relatief klein zijn tegenover de enorme wereld."

Hoe verklaar je die verandering?

Sellink: "Die wordt gedragen door een veranderende kijk op het landschap zelf. Het begint met Petrarca die de berg beklimt [de Mont Ventoux in 1336; ER]. Voordat je het landschap kan uitbeelden, moet er een ordening zijn. Dat is wat in Europa gebeurt eind veertiende, begin vijftiende

—
 “Mensen kochten
 landschappen om
 in gedachten te
 kunnen reizen.”

boven
 Joachim Patinir, 'Landschap met
 de vlucht naar Egypte', (1516-1517),
 olieverf op paneel, 17 × 21 cm,
 KMSKA. KMSKA, Foto Lukasart in
 Flanders vzw, Hugo Maertens.

eeuw: men ontdekt de wereld en het landschap op zich.”

Patinir is een scharnierfiguur, maar jullie beginnen met Jan van Eyck.

Van de Velde: “Patinir is de kern van ons verhaal. Maar we tonen ook de twee Van Eycks uit het KMSKA. In ‘Madonna bij de fontein’ zie je al de gradering van de luchtpartij, in ‘Heilige Barbara’ uit 1437 is er een landschap te zien, op en top.”

Van Hout: “‘Heilige Barbara’ is in alle opzichten een visionair werk. Het wijst al deels vooruit naar de landschappen van Bruegel.”

Waarom is het een voorafspiegeling van Bruegel?

Van Hout: “Dat weids en panoramisch wereldlandschap zit er bij Van Eyck al in. Opmerkelijk is de horizon...”

Van de Velde: “... de einder, waar je naartoe gezogen wordt. Daarom hebben we ook als titel ‘The Sky is the Limit’ gekozen.”

Van Hout: “Die titel kan je echt letterlijk nemen: de gezichtseinder intrigeerde de mensen toen ma-

telooos. We zitten in de tijd van de ontdekkingsreizen, maar de mensen dachten nog altijd dat de aarde plat was. En dat de einder dus eindig was ‘(lacht)’.”

Was Van Eyck dan de grondlegger van het landschap?

Sellink: “Die waardering begint in Italië: in het midden van de 15e eeuw erkennen de Italianen al dat de noordelijke schilders, in het bijzonder Van Eyck en Van der Weyden, de grondleggers zijn van het landschap.”

“Bartolomeo Facio prijst in zijn traktaat ‘De viris illustribus’ uit 1457 Van Eyck en Van der Weyden, naast de Italianen Gentile da Fabriano en Pisanello. Het blijft tot in de 17e eeuw een topos dat men in de Nederlanden het vermogen bezit om het landschap levensecht weer te geven.”

In de ‘Barbara’ van Van Eyck zien we ook een stedelijk landschap, met de bouw van een kerktoeren.

Sellink: “Heel interessant. In de zestiende eeuw hebben de meest uitgewerkte landschappen ste-

delijke elementen. Kijk naar Bruegel: landschappen met steden en rotsen met kastelen. De schilder verkent de grens tussen stad en natuur.”

Van Hout: “Er is ook een spanning tussen enerzijds het besloten hofje en het landschap dat je in huis haalt en anderzijds de vrij angstaanjagende want grillige en oncontroleerbare natuur, waar je als mens aan overgeleverd bent.”

Van Eyck mag dan natuurgetrouw werken, tegelijk schildert hij toch een landschap vol symboliek?

Sellink: “Zuivere landschappen bestaan niet in de 15e en 16e eeuw. Bruegel maakt tekeningen onderweg naar Italië, maar het landschap zelf wordt achteraf gecomponeerd en geassembleerd in zijn atelier. Ook bij Bruegel blijven de landschappen hybride: Vlaamse elementen gecombineerd met de Alpen. Je mag ook niet vergeten dat men in de wereld om zich heen altijd de schepping van God zag: het aardse als een weerspiegeling van het hemelse.” (glimlacht)

Van Hout: “Patinir was een scharnierfiguur. Maar het is niet omdat zijn figuurtjes klein zijn en het landschap enorm, dat het geen religieus werk zou zijn. De eerste landschappen waarvan men pertinent weet dat de schilder ze ter plaatse heeft gemaakt, zijn twee tuingezichten van Velaz-

quez: de Villa Medici in Rome omstreeks 1630. Maar Barbizon en het pleinairisme zijn toch nog ver weg (lacht).”

Hebben de ontdekkingsreizen een invloed gehad op de verdere ontwikkeling van het landschap?

Sellink: “Daar verschillen de meningen over. Sommige kunsthistorici zien in de Hollandse zeventiende-eeuwse landschappen nog altijd symboliek. Dominees geven op dat moment nog altijd een religieuze lezing van het landschap, maar doen al die schilders dat ook? Ik durf daaraan te twijfelen.”

Van Hout: “In de zeventiende eeuw wordt het eigenlijke, religieuze onderwerp toch een beetje een smoes.”

Sellink: “Ik denk dat je kan stellen dat vanaf Joos De Momper er geen inhoudelijke religieuze elementen meer in het landschap zitten.”

Jullie werken samen met Dresden. Wat is de inbreng van de Gemäldegalerie?

Van de Velde: “Er zullen in het Rockoxhuis twee circuits zijn. Er is de tentoonstelling zelf, waarvan het grootste deel uit Dresden komt: veertien schilderijen en vijf tekeningen. Voor Dresden hebben wij de restauratie van twee schilderijen van Joos De Momper bekostigd. Die komen naar het Rockoxhuis. In het Gulden Kabinet [de

onder

Pieter Bruegel I, ‘Landschap met pelgrims’, s.d., pentekening op papier, 26 × 41,5 cm, KMSKA. Lukas- Art in Flanders, Hugo Maertens.

semi-permanente tentoonstelling van KMSKA-werken in Rockoxhuis; ER] hangt een zestigtal landschappen. Die worden nog aangevuld met enkele landschappen uit de collectie van het Koninklijk Museum.”

Van Hout: “Zo tonen we onze kwetsbare tekening van Pieter Bruegel de Oude, ‘Landschap met pelgrims’, die we wegens haar fragiliteit zelden laten zien.”

Sellink: “Gillis van Coninxloo was helaas te groot en te fragiel om uit Dresden over te komen. Na de restauratie van zijn ‘Landschap met het oordeel van Midas’ blijkt de datering daarvan 1598 te zijn. Tot nu toe dacht men dat er 1588 stond, en daaraan is het hele bestaan van Van Coninxloo opgehangen. Dit is het vroegst gedateerde werk dat we van hem kennen. Hij is op dat moment al over de 50. In de jaren 1560-1570 is hij in Antwerpen een beroemd landschapschilder, maar we hebben niets van hem... Het onderzoek kan nu beginnen.”

Wijst die grote collectie van Dresden op de reputatie van de noordelijke landschapschilders?

Van Hout: “Zoals wel meer prinselijke collecties in Oost-Europa werd er massaal aangekocht. August de Sterke kocht zowat van elke belangrijke meester minstens twintig werken. Dresden was toen het hart van Saksen en Silezië, en een van de rijkste gebieden van centraal Europa.”

“De eerste minister van Saksen, graaf Brühl, had er op een bepaald moment zoveel overheidsgeld doorgejaagd en aan kunst besteed dat de schatkist leeg was en de kunstcollectie geveild moest worden. Daar heeft Catharina de Grote haar slag geslagen: die werken zitten nu in de Hermitage.”

Hoe verklaren jullie de grote populariteit van het landschap?

Van de Velde: “Nicolaas Rockox bezat twintig landschappen op een totaal van tachtig schilderijen. Dat is toch veel. Kunsthistoricus Nils Büttner stelt dat veel mensen die niet op reis konden gaan landschappen kochten om daar op stille winteravonden naar te turen. Misschien reisde Rockox zo: thuis, in gedachten, terwijl hij naar zijn landschappen keek.”

boven

Anoniem, ‘Groot landschap met gebergte en riviermonding’, olieverf op doek, ca. 1540-1550, privéverzameling.

linkerpagina boven

Joos De Momper II, ‘Winterlandschap’, olieverf op doek, eind jaren 1620., © Staatliche Kunstsammlungen Dresden.

linkerpagina onder

David Vinckboons en Sebastiaen Vrancx, ‘Boslandschap met roofoverval’, olieverf op doek. © KBC Rockoxhuis Antwerpen.

Museum Rockoxhuis breidt uit

Als de tentoonstelling ‘The Sky is the Limit’ op 2 juli afloopt, sluit ook het Rockoxhuis zijn deuren. “We gaan acht maanden dicht en heropenen in februari 2018”, vertelt Hildegard Van de Velde, conservator van het Rockoxhuis, een museum opgericht door KBC Bank. “Het gaat om een vrij grote ingreep: we nemen het belendende Snydershuis erbij en verplaatsen onze ingang van Keizerstraat 12 naar nummer 10. Zo creëren we een centrale hal, waar de bezoeker kan kiezen wat hij eerst wil zien: Snyders of Rockox. We bieden één ticket aan voor wat het Rockox-Snydershuis zal gaan heten.” Het Snydershuis is het historische woonhuis van Frans Snyders (1579-1657), beroemd schilder van dieren, jacht en stillevens, en gewaardeerd medewerker van Rubens. “In het Snydershuis komt een semi-vaste opstelling over de schilder en zijn tijd. We hebben zelf drie schilderijen en er komen bruiklenen bij. Er is voorts ruimte voor tijdelijke tentoonstellingen. Zo brengen we in 2019 de tekeningen van Jan Brueghel.”

Het Rockoxhuis zelf wordt gerestaureerd en heringericht. Er komen langdurige bruiklenen bij uit musea en privécollecties, onder meer terracotta’s uit KMSKB en het Rubensportret van stadssecretaris Gevartius uit KMSKA. “We brengen het verhaal van Antwerpen door de bril van burgemeester Rockox. We laten zien hoe men toen leefde, met een blik op de keuken en de kruidentuin, op muziek, spel en ontspanning in de 17e eeuw,... Zo willen we in Antwerpen de cultuur van de historische woningen hooghouden, samen met het Rubenshuis en het Plantin-Moretus Museum.” (er)

Meer weten

Bezoeken

‘The Sky is the Limit. Vlaamse landschapsschilderkunst in de 16e en 17e eeuw’

Museum Rockoxhuis
Keizerstraat 12

Antwerpen

www.rockoxhuis.be

25-03 t/m 02-07